

nosťou viacerých v nej vyslovených myšlienok. Treba taktiež vyzdvihnúť originálny prístup niektorých autorov pri rozvíjaní zovšeobecnenej koncepcie determinizmu, ich umenie na ma-

lej ploche podstatne prispieť k jej obsahovému obohateniu a iniciovať záujem ďalších bádateľov.

Raisa Kopsová

K AKTUÁLNYM PROBLÉMOM KAUZALITY

J. COUFAL: Príčina ako protirečenie a metóda. Pravda, Bratislava 1982, 222 s.

Nie je každodennou udalosťou v slovenskej filozofickej tvorbe, aby sa objavila monografia venovaná analýze niektorej fundamentálnej kategórii materialistickej dialektiky. Preto vzbudila medzi filozofmi, ale aj širokou verejkou obcou značný záujem práca J. Coufala venovaná dialektickomaterialistickej koncepcii kauzality.

Autor vymedzuje cieľ monografie nasledovne. Preskúmať „niektoré otázky kauzálnej determinácie (príčinnej určenosti) javov, špecifický zmysel jej poznania a využitia ako neoddeliteľného článku učenia marxizmu-leninizmu“ (s. 17). Chce „z viacerých hľadísk konfrontovať dialektickomaterialistický pojem príčiny so starým zaužívaným metafyzicko-materialistickým pojmom, ukázať, že nielen teoreticky, ale aj čo do praktických dôsledkov sa tieto pojmy diametrálne odlišujú, tak ako sa diametrálne odlišujú dialektika a metafyzika a že z takejto konfrontácie vychádza víťazne dialektickomaterialistický pojem. A to preto, lebo vo vede, v živote jednotlivca, i v dejinách spoločnosti sa presadzuje, uplatňuje a víťazí koniec koncov vždy pravda“ (s. 21–22). „Konfrontácie kauzality sa musia podstatne týkať jednoty pravdivosti a straníckosti, dialektickomaterialistického pojmu príčiny, odhalenia svetonázorových a metodologických východísk a dôsledkov preddialektického pojmu príčiny (s. 28). Úloha je veľmi náročná, ako vidieť z uvedeného cie-

ľa. Na jej realizáciu autor volí kombinovaný výklad a usiluje sa „menej bežné hľadiská, otvorené a diskutované otázky vyložiť v prístupnom napojení na iné základné otázky materialistickej dialektiky, t. j. pripraviť ich popularizujúcimi vstupmi“ (s. 7). V súva niektoré náročnejšie otázky „aj do textu označeného ako populárny a naopak do náročnejšieho textu“ zasavkladá „niektoré popularizujúce momenty“ (s. 7–8).

Aj keď môžu byť k danému postupu rôzne výhrady, a to z rozličných strán, ako si to uvedomuje aj sám autor, myslíme si, že sa mu touto formou podarilo vytvoriť publikáciu, ktorá nie je zaujímavá len pre filozofov špecialistov, ale aj pre lektorov, propagandistov, ba aj pre študentov vysokých škôl.

Práca sa skladá z dvoch častí. Prvá *Svetonázorové a metodologické boje* tvorí vstupnú časť, v ktorej sa kategória príčiny zaraďuje do kategóriálneho systému materialistickej dialektiky a určuje sa jej vzťah k niektorým jednotlivým kategóriám — pravda, prax, všeobecné, zvláštne, jednotlivé atď. Zároveň tu autor nastoľuje problém vývinu filozofických kategórií v závislosti od stupňa poznania hmotnej skutočnosti, analyzuje všeobecnosť kategórií, špecifickosť kategórií a to predovšetkým z aspektu svetonázorového boja vo vývine filozofického myslenia.

Túto časť môžeme pokladať z hľa-

diska zamerania podstaty práce za samostatný úvod, ktorý v širšom aspekte nastoľuje problematiku filozofických kategórií vo vedeckom poznaní, ktoré „musia byť späté, protirečivé, dynamické atď., tak ako je spätá, protirečivá, dynamická atď. skutočnosť, ktorú odrážajú“ (s. 55). Pritom treba zdôrazniť, že vzhľadom na šírku záberu je to skôr prehľad filozofických problémov, ktoré na takom priestore nie je možné hlbšie rozvinúť a filozoficky argumentovať. Preto mnohé tvrdenia zostávajú na úrovni téz a holých tvrdení. Napr. „Pravdivosť učenia marxizmu-leninizmu je jednou z jeho základných črt, zaručujúcou teoretickú neporaziteľnosť, praktickú všemocnosť jeho ideí“ „Materializmus je i gnozeologický optimistický svetonázor, otvára pred vedou nekonečné perspektívy“ (s. 35). „Ak označíme zákon za filozofickú kategóriu, rozumieme tým, že je zákonitá celá skutočnosť“ (s. 55). „Svetonázorová povaha kategórií vystupuje v ich vzájomných vzťahoch oveľa konkrétnejšie“ (s. 57) „Všeobecnosť filozofických kategórií zdôvodňuje požiadavku ich spätosti, špecifickosť požiadavku ich adekvátnej spätosti“ (s. 59). Pritom autor tvrdí, že zo spätosti filozofických kategórií vyplývajú dôsledky pre boj svetonázorov, pričom zostáva len pri konštatácii bez dôvodnenia.

V tejto časti dosť rušivo pôsobí značná pojmová a definitorická nedisciplinovanosť autora v nejednotnosti používania určení a pojmového aparátu. Práve od filozofa, a to ešte pri analýze pojmov a kategórií by sa očakávalo striktnéjšie, jednoznačnejšie pojmové vyjadrovanie. Nie je z práce celkom jasné, čo autor rozumie pod pojmom „svetonázor“ z filozofického hľadiska (s. 55). Široká voľnosť existuje v určovaní filozofických kategórií. Na nasledujúcich stranách možno nájsť 7 rôznych určení (s. 51—69).

Napr. „Filozofické kategórie sú odrazom stránok objektívnej skutočnosti“ (s. 57). „Filozofické kategórie zachytávajú všeobecné a podstatné stránky, vlastnosti objektívnej reality“ (s. 51). „Filozofické kategórie vyjadrujú stupeň poznania najvšeobecnejších a kvalitatívne rozmanitých stránok sveta“ (s. 53). „Filozofické kategórie zobrazujú základné vlastnosti všetkého jestvujúceho“ (s. 54).

Bez bližšieho určenia sa používajú niektoré pojmy. Napr. „svet“ aj zo všetkými prívlastkami, alebo pojem „skutočnosť“, „svet“ (s. 53) „svet ako celok“ (s. 51) „jednota sveta“ (s. 54) „svet jednotný“ (54), „totalita sveta“ (s. 24), „fyzikálny obraz sveta“ (s. 25), „všetko jestvujúce“ (31), „celá skutočnosť (55), Zároveň sa však používa aj pojem „objektívna realita“ (s. 54). Z kontextu nie je vždy jasné, či pojmy „svet“, „skutočnosť“, „realita“ sú synonymické alebo majú sémantické odliene.

Celá prvá časť z aspektu skúmanej problematiky kauzality nie je organickou súčasťou práce a nie je ani nevyhnutná pre hlbšie analýzy druhej časti práce. Bolo ju možné načrtnúť v kratšom úvode s odvolaním sa na bohatú a dostupnú marxistickú literatúru o kategóriách a priestor využiť na prehĺbenie analýzy dialektickomaterialistickej koncepcie kauzality.

Fundamentálnou je druhá časť práce *Konfrontácia kauzality*, v ktorej autor rozvíja svoju koncepciu dialektickomaterialistického chápania filozofickej kategórie príčiny. Kriticky sa stavia k tradičnému, všeobecne zaužívanému pojmu príčiny, k jeho svetonázorovému a metodologickému pôsobeniu. Snaží sa ukázať hranice, nedostatky, abstraktnosť starého pojmu, vymedziť jeho historickú úlohu. Podľa autora „pochopiť skutočnú príčinu, ovládnuť pojem príčiny na jeho súčasnom stupni vývinu, v jeho dialekticko-

materialistickom obsahu, znamená okrem iného vybojovať neľahký názorový boj, znamená prekonať pojem príčiny, ktorý mnohé generácie živelné a nekriticky prijímali a používali od detstva a ktorý i my dnes a denne používame bez toho, že by sme si uvedomovali, že je ohraničený“ (s. 20).

Autorova koncepcia kauzality vychádza z dialektickomaterialistického chápania determinizmu, ktorý „je reálnou, historicky uskutočňovanou možnosťou adekvátnosti a vnútornej konzistentnosti“ (s. 85). „Kauzalita svetového diania je jednou z foriem objektívnej determinácie a kategória príčiny ako prvok determinizmu je historickým stupňom jej poznania“ (s. 85—86), pričom najhlbšou formou poznania je dialektické poznanie, „poznanie zdroja, obsahu, príčiny pohybu zmeny príslušného javu, objektívneho, materiálneho sveta“ (s. 86).

Autor z hľadiska dvoch základných filozoficko-metodologických prístupov analyzuje dvo pojmy príčiny — metafyzický a dialektický. Metafyzický, antidialektický chápaná kauzalita vychádzala z absolútneho, mechanistického metafyzického laplaceovského determinizmu a jej nedostatky sa prejavili „v redukcii príčinnosti na vonkajšie pôsobenie, v stotožnení kauzality a nevyhnutnosti, v popretí vzniku novej kvality v kauzálnom procese, v abstraktne chápanom čase kauzálného procesu atď.“ (s. 96). Klasický pojem kauzality vylučuje v systéme pojem času alebo sa naň redukuje, neumožňuje pochopiť vznik novej kvality.

Dialektickomaterialistický determinizmus pokladá „kauzalitu za jednu z foriem objektívnej determinácie. Neredukuje ju iba na vonkajšie pôsobenie, ale vychádza z jednoty vnútorného a vonkajšieho pôsobenia, pričom kauzalita predstavuje vnútornú stránku tejto jednoty“ (s. 97) kauzálnu determináciu chápe ako samodetermináciu.

Základným východiskovým pojmom pri analýze dialekticko-materialistického pojmu kauzality je kategória dialektického protirečenia. „Zásada protirečenia je pojem, ktorý vystupuje ako konkrétna negácia (negatívnej podoby) zásady totožnosti, pojem zavedený na základe historickej nevyhnutnosti vyjadrovať svet v protirečivosti jeho existenčne spätých stránok“ (s. 148). Pojem kauzality, ktorý má byť prostriedkom pochopenia príčiny, musí byť prostriedkom pochopenia samej tejto príčiny v sebe, jej aktivity, samopohybu. „Kauzalita je proces, v ktorom je príčina zároveň účinkom“. „Príčina je príčinou (a teda účinkom) seba samej, lebo tým, že vyvoláva (účinnok), spôsobuje, určuje seba samu ako príčinu i účinok. Príčina je causa sui, príčinou seba samej“ (s. 160).

Uvedený pojem príčinnosti umožňuje podľa autora zachytiť nielen výsledok, keď už nastal, ale aj sám kauzálny proces. Každý z článkov kauzálného reťazca je príčinnou-účinnový. Príčina — účinok je proces, jednota a boj protikladov, riešenie a tým znovuvznikanie protirečení. „A keďže každé protirečenie je špecifické, spôsob hľadania určitej príčiny—účinku je spôsobom hľadania špecifického protirečenia“ (s. 161).

Z tohto aspektu pristupuje autor aj k riešeniu vzťahu príčiny a účinku. „Keď je príčina zároveň účinkom a naopak, keď je kauzalita javu v samom jave, nemá otázka následnosti alebo súčasnosti príčiny a účinku ako dvoch rôznych javov zmysel“ (s. 162). Kritériom kauzality tu nie je čas, ale práve naopak, čas je závislý od kauzálného procesu. Uvedený iný pojem kauzality vyžaduje inú koncepciu, iný pojem času. „Minulosť, prítomnosť, budúcnosť sú časové určenia. Keď ich myslíme zásadou totožnosti, je každé sebou samým, rozdielnym od druhého. Tieto časové určenia myslené pojmom

protirečenia dostanú iný obsah“ (s. 164). Budúcnosť jestvuje jedine tak, keď sa stáva, keď je prítomnosťou, prítomnosť jestvuje jedine vo svojom stávaní sa budúcnosťou. Nejestvuje ani len prítomnosť, ani len budúcnosť, ale vždy a všetko je prítomné i budúce, ale zároveň aj minulé. „Taký čas je konkrétny, je časom určitého materiálneho procesu“ (s. 164). Podľa autora „uvádzané chápanie času vyplýva sprostredkovane z pojmu kauzality, podľa ktorého je príčina účinkom a naopak. Preto je pojem času členom systému, v ktorom je aj taký pojem kauzality (s. 164). „Kauzalita ako protirečivá jednota príčiny a účinku a čas ako protirečivá jednotka prítomnosti—budúcnosti zo seba navzájom vyplývajú, podmieňujú sa a predpokladajú“ (s. 174). Také pojmy kauzality a času „implikujú aj pojem kvality, umožňujú kauzálne pochopiť proces premeny kvality“ (s. 174). „Pochopenie kvality ako zmeny, ktorá je vždy určitou kvalitou a zároveň sa stáva inou a nemôže sa stať akoukoľvek, ale zasa iba určitou, svojou inou, je organický spojený s pojmom kauzality“ (s. 170).

S pojmom kauzality úzko súvisí problém predvídania. Podľa názoru J. Coufala „kauzálne determinovaná a predvídateľná je tá kvalitatívna zmena, ktorá nastáva, t. j. najbližšia kvalitatívna zmena“. „Pretože kvalitatívne zmeny sú rozlične hlboké, tak ako sú kvalitatívne rozlične ‚vzdialené‘ jednotlivé javy a procesy, sú z hľadiska všeobecne prijatej časovej miery možné predpovede na rozličné dlhé časové obdobia“ (s. 172).

V závere práce autor analyzuje vzťah kategórie príčiny ku kategóriám podmienka, vzájomné pôsobenie a súvislosť. Podmienka je definovaná ako vonkajšie pôsobenie a nie ako vonkajšia príčina. Dialektická súvislosť vyjadruje protikladnú súvislosť príčiny a podmienky. „Súvislosť ako vzájom-

né pôsobenie jestvuje vo svojej podstate, vzájomné pôsobenie ako súvislosť jestvuje vo svojom prejave“ (s. 199). „Vzájomné pôsobenie jestvujúce, prejavujúce sa v zmenách vzájomných súvislostí [závislostí] jednotlivých vecí sa uskutočňuje zákonite“ (s. 205).

Dialektickomaterialistický pojem príčiny „je vyjadrením skutočnosti, že všetko, a teda aj človek má príčinu v sebe, že je príčinou (i účinkom) seba samého.“

Na prvý pohľad sa predložená koncepcia zdá konzistentná a vytvára sa dojem, že v podstate, vyjadruje dialektickomaterialistický prístup ku kauzalite.

Pokiaľ autor kritizuje metafyzické a mechanistické chápanie kauzality z pozícií materialistickej dialektiky, možno s ním v plnej šírke súhlasiť a danú kritiku hodnotiť ako fundovanú, argumentovanú a vcelku zdarilú.

Uvádzaná koncepcia však nastrojuje aj rad vážnych problémov, ktoré autor v práci obchádza, alebo ich podľa nášho názoru rieši jednostranne. Týka sa to už samého určenia kauzality, ktorá sa u klasikov definuje prostredníctvom pojmu univerzálna súvislosť a vzájomné pôsobenie. Je potom definícia kauzality a príčinnosti u klasikov „dialekticky“ jednostrannejšia? Veľa otvorených otázok vyvoláva v autorovej koncepcii chápanie pojmu podmienka a redukcia vonkajšej príčiny, ktorú vôbec neuznáva, na podmienku. Takéto chápanie podmienky je potom neúmerne široké a vyžaduje si nové vymedzenie daného pojmu.

Svojsky sa interpretuje aj kategória času. V danej koncepcii sa síce hovorí o konkrétnosti času, ale autor abstraktne zjednocuje prítomnosť, minulosť a budúcnosť bez bližšieho rozlíšenia. Ak aplikuje kategóriu času na vzájomný vzťah príčiny a účinku, dochádza k záveru, že „čas je závislý od kauzálneho procesu“ (s. 162). Ob-

javujú sa tu určité paralely s kauzálnymi teóriami času, ktoré autor jednoznačne a správne odmieta. V tomto aspekte sa dostáva do problematickej roviny aj dialektickomaterialistická koncepcia času ako aj dialektickomaterialistická interpretácia dvoch časových vzťahov: 1. minulé, prítomné, budúce; 2. pojem súčasnosti.

Zaujímavý je aj pokus o interpretáciu kvality. Ak sa kvalita „zachováva“, ako sa môže meniť, a ak sa mení, „ako sa zachováva“?

Autor, ktorý celkom správne vystupuje proti abstraktnému času, abstraktnej totožnosti, abstraktnému rozdielu, abstraktnej príčinnosti v niektorých argumentáciách sa často pohybuje len v abstraktných určeníach, ktoré často vyvolávajú dojem abstrakt-

ných špekulácií. Možno je to dané aj tým, že riešenie danej problematiky sa pohybuje na čistej filozofickej rovine, bez ohľadu na aspekt súčasného prírodovedného a spoločenskovedného poznania.

Aj napriek uvedeným problémom považujeme monografiu J. Coufala za cenný a podnetný marxistický príspevok k dialektickomaterialistickému rozpracúvaniu kategórie kauzality, ktorý v mnohých aspektoch postavil tradičné problémy do nového svetla, poukázal na nevyhnutnosť ďalšieho tvorivého dialektického prístupu k rozvíjaniu kategoriálneho aparátu a kategoriálneho systému materialistickej dialektiky.

Ján Dubnička